

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Заклекта О., Шиманська О. Українська трудова еміграція: сутнісні форми та особливості сучасного етапу //Україна: аспекти праці. – 2004. № 8. – С.36; 2. Якименко М. Міграції українського селянства як об'єкт ідейно-політичної боротьби в Російській імперії на межі XIX-XX ст. // Пам'ять століть. – 2000. - № 3. – С.131; 3. Лещенко М.Н. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. - К., 1956. – С.25; 4. Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – поч. XX ст.). – К., 1960. – С.39; 5. Яворська В., Куделіна С. Історичний огляд міграційних процесів в Україні //Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2006. Випуск 2(14). – С.105; 6. Євтух В. Українське розселення в зарубіжному світі // Українці: історико-етнографічна монографія. – 1999. т.1- С. 18; 7. Куропатський М. Історичний шлях українців в Америці //Берегиня. – 2000. - №2. – С.43; 8. Гранюк С. Українська еміграція в Канаді: 1896-1914 роки //Дзвін. – 1993. - №7/9. – С.107; 9. Яворська В., Куделіна С. Вказана праця. – С.110; 10. Нариси історії Поділля. Хмельницький, 1990.– С.142; 11. Якименко М. Вказана праця. – С.130-131; 12. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.) - К., 2006.- С.153; 13. Яворська В., Куделіна С. Вказана праця. – С.104; 14. Євтух В. Українське розселення в зарубіжному світі // Українці: історико-етнографічна монографія. – 1999. т.1- С. 186; 15. Прибиткова І.М. Основи демографії: Посібник для студ. ВНЗ. – К., 1997. –С.231-235; 16. Малиновська О. Україна і світ: Характер і напрямки еміграцій //Відродження. – 1999. – № 3. – С.13-17; 17. Ігнатів В.О., Школьник В.М. Економічні мотиви української еміграції (у світлі минулого і сучасного) //Трибуна. – 1990. - №12. – С.7; 18. Панасик Л.В. Етнонаціональні процеси в Україні в 90-х рр.. XX ст. //Автореферат дис. канд. істо р. наук. – К., 2001. – С. 13; 19. Довжик Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції //Україна: аспекти праці. – 2005. - № 3. – С.37; 20. Заклекта О., Шиманська О. Українська трудова еміграція: сутнісні форми та особливості сучасного етапу //Україна: аспекти праці. – 2004. - №8. – С.38; 21. Ульяницька О.В. Проблеми безробіття і трудова міграція українців //Актуальні проблеми економіки. 2005 . - № 8. – С.167-168; 22. Заклекта О., Шиманська О. Вказана праця. – С.39; 23. Ульяницька О.В. Проблеми безробіття і трудова міграція українців //Актуальні проблеми економіки. - 2005 . - № 8. – С.167-168.

В.І. Петренко

МАСОВЕ РОЗКУРКУЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В 1930-1933 РР.: МЕХАНІЗМ ТВОРЕННЯ ГОЛОДОМОРУ

У період духовного відродження України важливого значення набувають дослідження наукового характеру, пов'язані з причинами Голодомору 1932-1933 рр. Масове розкуркулення українського селянства, яке розпочалось напередодні трагедії, є, безумовно, однією з її причин.

Даній проблематиці - розкуркуленню селянства в Україні - присвятили свої праці відомі українські науковці. Серед них С.В. Кульчицький, який у науковому виданні «Голод 1931-1933 років в Україні: причини та наслідки» відтворив штучне розпалювання більшовиками класової боротьби в українському селі, цілеспрямованість підризу продуктивних сил сільського господарства в країні. У зазначеній праці зумовлена і складність встановлення об'єктивних даних про кількість розкуркулених селян в Україні та депортованих з них на Крайню Північ, Сибір, Урал, Казахстан.¹

Науковці В.Ю. Васильєв та Л. Віола у книзі «Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 - березень 1930 рр.)» одні з перших науковців, які детально проаналізували перебіг селянського опору політиці розкуркулення одноосібних господарств в Україні, зокрема на Поділлі, констатували його масштабність та різноманітність за формами, вказали на механізми руйнації українського села в 1929-1930 рр.²

Важливе значення на сьогодні має науково-документальне видання Служби Безпеки України – «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД». У вказаній праці представлені документи радянських органів державної безпеки – Державного політичного управління та Народного комісаріату внутрішніх справ. Документи розповідають про здійснення органами держбезпеки масових політичних репресій в Україні, в тому числі в ході розкуркулення селянства. Йдеться і про масштабність «операції» з розкуркулення і опір селянства підрозділам ГПУ.³

На регіональному рівні заслуговує передусім на увагу книга І.В. Рибак та А.Ю. Матвєєва «Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині». У науковій праці подільські дослідники дійшли висновку, що саме колективізація та розкуркулення призвели до руйнації традиційної селянської громади, інших інституцій сільської автономії, а на їхнє місце прийшла примусова структура аграрного виробництва – колгоспна визискувальна система. Автори видання акцентують увагу й на тому, що масовий державний терор проти селянства сталінщина розв'язала не за активний спротив, а за переконання, за відмову скоритися тоталітарному режиму.⁴

.....

У 2005 році вийшов у світ надзвичайно важливий збірник документів та матеріалів серії «Архіви Кремля» - «Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение», який дає змогу науковцям більш повно й детальніше дослідити аспекти проблематики розкуркулення, проаналізувати технології нищення українського селянства. Наприклад, починаючи з другого періоду «ліквідації куркульства як класу» (осінь 1930р.), більшовики піддали розкуркуленню і колгоспників, остаточно руйнуючи українські села.⁵

Проаналізувати перший період масового розкуркулення одноосібних селянських господарств на Поділлі, який тривав з січня по березень 1930р., з посиланням на нові архівні джерела, завдання автора даної публікації.

У наукових працях серед причин «ліквідації куркульства як класу» більшовиками розкуркуленням визначені такі: економічна – експропріація селянських коштів у державну скарбницю, а також на колгоспне будівництво (будівлі, майно та реманент); соціальна – ізоляція «куркулів» від основної частини селянства; політична – ліквідація «дрібного сільського буржуа» на селі була необхідна у зв'язку з неможливістю його використання для побудови комуністичного суспільства, а також прискорювалася перспектива більш широкого втягнення частини колгоспного селянства в майбутні більшовицькі акції; психологічна – формування у свідомості населення образу «ворога народу» в особі «куркулів» та «підкуркульників».⁶

У сукупності всі ці причини слугували для селянства, яке ще не зазнало репресій, застереженням і не залишало для них вибору: якщо не в колгосп, то – на виселення.

Розпочалася масова акція «ліквідація куркуля як класу» в січні 1930р., згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву»: більшовицька тоталітарна держава, прийнявши дану постанову, перейшла від політики обмеження куркуля до політики його фізичного знищення.⁷

Особлива роль у «ліквідації куркуля як класу» відводилася органам ДПУ. 11 січня 1930 р. заступник голови ДПУ СРСР Г. Ягода (фактично керівник даної інституції, у зв'язку з недугою Менжинського), у циркулярі до керівників відповідних республіканських структур вказував: «...Куркуль як клас повинен бути знищений... Якщо ми швидким, рішучим ударом, як під час хлібозаготівель, не нанесемо удару до початку весняної посівної кампанії, будемо мати низку суцільних повстань і зрив кампанії. Нам потрібно до березня-квітня розправитися з куркулем, раз і назавжди зламати йому хребет..., в першу чергу необхідно розробити міри репресивно-адміністративного характеру, а саме: «СОУ» (секретний відділ управління) повинно опрацювати області, звідки негайно потрібно виселяти, заарештовувати, відправляти у концтабори куркульню. Підхід такий» 1) особливо злісних – у концтабори, сім'я виселяється; 2) куркуль, який проводить антирадянську агітацію – на виселення... з сім'ями у райони Крайньої Півночі та пустинні місця Казахстану...».⁸

24 січня 1930 р. секретар ЦК КПУ С. Косіор надіслав у всі округи України телеграми-директиви з категоричною вимогою до виконання (враховуючи важливість даного документа – подається повністю): «Блискавка. Харків. 2026, 300, 24/1, 11, 56. Вінниця, окрпарткому. Повідомляється постанова ЦК від 23 січня 1930р., по-перше, негайно розпочати заходи проти куркулів з таким розрахунком, щоб до 15 березня їх в основному завершити; по-друге, заходи провести передусім у прикордонних округах і районах суцільної колективізації; по-третє, підготовку в селах розпочати з 1 лютого, протягом 2-3 тижнів підготувати бідняцько-середняцьку масу, а потім приступити до проведення заходів; по-четверте, розкуркуленню повинно бути піддано біля 150 тисяч господарств по всій Україні, з них біля 60 тисяч підлягають виселенню за межі України, інші, після конфіскації майна, розселені у районах свого проживання; по-п'яте, проведення заходів у районах суцільної колективізації повинно відбуватись у такий спосіб: а) представники районних трійок, за участю сільських працівників, складають особові списки куркулів, яких необхідно розкуркулити, а також – до виселення; б) у селах питання про заходи проти куркульства і персональні питання виносять спочатку на обговорення організованої і неорганізованої бідноти, потім проводиться робота серед середняків, поетапно й тільки після підготовки питання виноситься на загальні збори колгоспу; в) рішення колгоспів затверджуються сільськими радами і райвиконкомом, у тих місцевостях, де сільські ради не сприяють проведенню заходів проти куркульства, такі сільські ради перебираються; г) у селах, де ще немає колгоспів, робота проводиться у такий же спосіб для того, щоб у процесі цієї роботи створити колгосп; по-шосте, в округи і райони суцільної колективізації негайно відправляються витримані, надійні люди, спроможні забезпечити через бідняцько-середняцькі маси розкуркулення; по-сьоме, Нарком'юст дає вказівки, на основі яких законів можна проводити такий захід, до видання спеціального закону з цього питання; по-восьме, з ЦК в округи надсилаються

.....
 примірні контрольні цифри про куркулів взагалі і яких потрібно вислати, за основу цих цифр беруться дані Наркомфіну і Наркомторгу; по-дев'яте, розпочати негайно в центральній і місцевій пресі політичну підготовчу кампанію проти куркуля за проведення розкуркулення; по-десяте, по відношенню до районів нацмен (німців, болгар та ін.), розробити особі директиви. Секретар ЦК КП(б)У Косіо р. НР 042286/9».⁹

Як засвідчує поданий вище документ, розкуркуленню в Україні підлягали 150 тис. селянських господарств, депортації – 60 тис. селянських родин і це тільки на початку 1930 р. На реалізацію цього злочину більшовицька влада відвела виконавцям обмежений час, до 15 березня 1930 р.

Саме тому поспішність проведення акції з «ліквідації куркуля» в Україні, зокрема на Поділлі, набирала все більших обертів. Так уже 25 січня 1930 р. керівники всіх 13 районів Вінницької округи отримали «Інструкцію для проведення роботи з розкуркулення та виселення куркулів».¹⁰

В інструкції констатовалося: «1. Вся вказана нижче робота повинна проводитися по всій окрузі, як у районах суцільної колективізації, так і в інших районах. 2. З метою чіткого керівництва... створена трійка під головуванням секретаря ОПК і членів: голови окрвиконкому та начальника ДПУ. 3. Підготовча робота з розкуркулення та виселення куркулів розпочинається 26 січня 1930р... 5. РПК викликають відповідальних витриманих і надійних товаришів... 6. РВК визивають голів сільрад і КНС... 7. Мобілізовані товариші 28 січня виїжджають у села для безпосередньої роботи... разом з активістами, наймитами, бідняками складають списки на розкуркулених... 10. Сільради, комнезами, партійні й комсомольські осередки, які протидіятимуть проведенню даної роботи, повинні бути негайно розпущені, а членів партії і комсомольців виключити з організацій... 12. Одразу ж після затвердження списків сільрадами майно куркулів відбирається і за відповідними описами й розцінками здається у колгоспи... 26. Нижче подаються орієнтовні контрольні цифри на обидві категорії куркулів».¹¹

№ п/п	Найменування районів	Підлягають розкурк. і розселенню	Підляг. розкурк. і висел. сім'ями з України	ВСЬОГО
1.	Жмеринський	162	132	294
2.	Вороновицький	94	76	170
3.	Немирівський	88	72	160
4.	Липовецький	137	111	248
5.	Літинський	197	160	357
6.	Калинівський	110	90	200
7.	Дашівський	66	54	120
8.	Іллінецький	77	63	140
9.	Турбівський	165	135	300
10.	Тиврівський	127	103	230
11.	Ситковецький	72	58	130
12.	Хмільницький	171	139	310
13.	Вінницький	165	135	300
	Всього	1631	1328	2959

Отже, загальна кількість селянських господарств Вінницького округу, які започаткують перший період масового розкуркулення подільського селянства (лютий-березень 1930р.)¹² становить 2 тис. 959 господарств. Беручи до уваги, що кількість господарств у Вінницькому окрузі становила 112 тис. 209 господарств¹³, відсоток розкуркулених господарств протягом зазначеного періоду – 2,63%. У деяких районах Поділля, наприклад Яришівському, відсоток розкуркулених за лютий-березень 1930 р. був значно вищим – 3,5 %.¹⁴

Вимоги «Інструкції» стосувалися усіх районів округу: зон суцільної і несучільної колективізації. Категоричною та примусовою вона була і до виконавців злочинної більшовицької акції, не залишаючи вибору членам сільрад, комнезамів, партійних і комсомольських осередків.

2 лютого 1930 р. усі структурні відділи ДПУ та їхні військові підрозділи отримали наказ ОДПУ за № 69 «Про заходи з ліквідації куркульства як класу». Цей наказ зобов'язував негайно розпочати злочинну акцію проти селянства, у ньому констатовалося: «... Особливо серйозні, складні і відповідальні завдання, покладені партією на органи ОДПУ. Від наших органів більше, ніж будь-коли, вимагається виключна напруженість зусиль, рішучість і витримка, виключно сувора класова лінія, чіткість і швидкість дій... Заходи органів ДПУ повинні розгорнутися за двома основними лініями: 1. Негайна ліквідація контрреволюційного куркульського активу... (перша категорія); 2. Масове виселення куркулів... і їх сімей у віддалені північні райони СРСР та конфіскація їхнього майна (друга категорія)...».¹⁵

.....
Наказ, який підписав вже згадуваний Г. Ягода, засвідчує, що саме на органи ДПУ була покладена більшовицькою партією найбільша відповідальність за «успішне проведення акції». Саме органи ДПУ, разом з сільським люмпеном та місцевим партактивом, робітничими бригадами стали виконавцями розстрілів, ув'язнень у концтабори та виселень сотень тисяч українських селян.

На Поділлі особливо жорстоко діяв проти селянства 24 Могилів-Подільський окружний прикордонний загін ДПУ, виконуючи директиву республіканського управління ще від 16 січня 1930 р. за № 36070 та наказ ОДПУ за № 69. У матеріалах політдонесень вказаного загону за лютий-березень 1930 р. відклалася така інформація: «Для боротьби з хвилюваннями в окрузі, а також проведення важливої операції – вилучення контрреволюційного куркульства задіяна маневрена група і кавалерійські кулеметні взводи... У селі Козлівка Мурафського району каввзвод закрив усі виходи із села і всю ніч, незважаючи на дощ, продовжував операцію проти куркуля... На другий день, прибувши у Тульчин, перший взвод був задіяний для операції у селі Шура, яка була проведена без ексцесів... 26 березня в селі Білоусівка на групу, яка супроводжувала заарештованого куркуля, напав натовп селян з метою звільнити арештанта, з криками: «Бий їх, чого вони до нас приїхали, ми їм покажемо колективізацію». Але рішучими діями і з допомогою прибулого червоноармійського взводу напад було відбито і заарештований доставлений за призначенням».¹⁶

Перебіг подій у лютому-березні 1930 р. на Поділлі, в період найжорстокішого «класового» протистояння - громадянської війни в українському селі, доцільно проаналізувати на прикладі одного району, бажано, який не належав до районів суцільної колективізації, з метою підтвердження, що розкуркулення відбувалося практично одночасно у всіх районах краю. Бершадський район Тульчинської округи (даний район округу до середини лютого 1930 р. не належав до районів суцільної колективізації)¹⁷, як один із найпотужніших аграрно-землеробських, цілком відповідає цьому.

2 лютого 1930 р. Бершадський райпартком КП(б)У, як і всі райпарткоми округи, отримав директиву Тульчинського окружкому КП(б)У з грифом «Цілком таємно», у якій обумовлювалися практично всі деталі акцій розкуркулення та виселення «куркулів», зокрема: «1. Виселенню підлягають усі куркулі-експертники, які платять податок від 100 крб і більше, контрреволюційний контингент села і міста (за списками ДПУ), сім'ї розстріляних за контрреволюцію... 2. Вся відповідальність за точне і своєчасне виконання операції покладається на окрвідділ ДПУ і його представників на місцях. 3. Усі секретарі РПК і голови райвиконкомів несуть персональну відповідальність за виконання всіх вказівок ОПК... 5. Про початок операції будуть повідомлені уповноважені ДПУ шифр р. телеграмою – «операція розпочата», які негайно повідомляють про це секретарів РПК... 6. Фактично виселення із сіл повинно розпочатися після отримання телеграми, з таким розрахунком, щоб обов'язково усі виселені були вже в райцентрі або пункті збору не пізніше 12 год. дня... 7. Відбирання майна і передача його сілрадам, виселення із сіл повинно відбуватися рано - вранці, на світанку. 8. 4-го лютого у всі села району направити відповідальних і серйозних партійних працівників, які будуть при практичному виселенні представниками райвиконкомів..., з моменту отримання вказівки про виселення повинні організувати озброєну групу з місцевих партійців, комсомольців, надійної частини організованої й неорганізованої бідноти..., очоливши загін, відправити куркулів до пункту, який вкаже уповноважений району з виселення (примітка: зброю віднайти на місці в окремих осіб...)... 12. Умовний знак початку операції для представників райвиконкомів узгодити на місці уповноваженому по району. 13. Для усіх виселених, включаючи і їхні сім'ї, надати необхідну кількість возів... (примітка: на кожен окрему сім'ю дозволяється вага не більше 15 пудів...)... 18. Супроводжувати виселених із райцентрів до місця посадки уповноважений повинен обов'язково, з посиленою охороною всього районного загону (примітка: усі озброєні загони, які супроводжуватимуть виселених з сіл в райцентри, після передачі виселених уповноваженому району, організовано повертаються в села...)... 20. Районний загін, після передачі виселених керівнику сектору, організованим порядком, на чолі з уповноваженим району, повертається в районний центр, де розташовується обов'язково казарменим порядком до особливого розпорядження. 21. Керівник сектору знімає загін виключно після відправки ешелону... 23. Всякі спроби куркульського й контрреволюційного елемента розпочати ексцеси безпосередньо в селі і на шляху пересування... повинні найрішучіше пригнічуватися..., а у випадках спроби повстання – застосовувати зброю...».¹⁸

Чи не підготовка це до бойових дій? Більшовицька влада продумала і передбачила всі можливі аспекти навіть у випадку відмови когось з мобілізованих виконати наказ уповноваженого чи керівника сектору, дана особа підлягала арешту і відправці до ДПУ.¹⁹

За реалізацію вищезазначених планів особисту відповідальність у Тульчинському окрузі ніс начальник окрвідділу ДПУ Петерс.²⁰ 4-го лютого 1930р., за підписом Петерса, секретарю

.....
Бершадського райпарткому КП(б)У Хмельницькому надійшла директива з грифом «Цілком таємно», у ній акцентувалося: «З отриманням цього пропонується відібрати зі складу міської партійної організації групу партійців у кількості 40 осіб, із складу міської комсомольської організації також 40 осіб, всього – 80 осіб, причому, бажано тих, хто вміє володіти зброєю. На всіх товаришів, які увійдуть до групи, негайно скласти список у трьох примірниках, з яких один екземпляр, не пізніше 5 лютого, надати Бершадському уповноваженому ДПУ, другий – зберігати в себе. Керівником групи необхідно призначити Т. Пересаду із занесенням його у вказаний список і надавши йому третій екземпляр такого.

Групу в кількості 80 осіб озброїти вогнепальною зброєю: гвинтівками, револьверами й мисливськими рушницями. Згідно з додатковим телеграфним повідомленням, направити на ст. Тростянець у розпорядження представника Тульчинського окрвдділу ДПУ т.Черемісіна. Попереджаю, про час відправки загону буде повідомлено телеграфно. Виконання цієї директиви покладається під Вашу особисту відповідальність...».²¹

Отже, окрім сформованих озброєних загонів, у кожному селі для розкуркулення (відбору коштів і майна) та супроводу «куркульських» сімей до райцентрів, у самих районних центрах також формувалися озброєні загони з партактиву і комсомольців, які повинні були доправити «куркульські» родини до найближчих залізничних станцій з подальшим етапуванням ешелонами на Крайню Північ, Сибір, Казахстан, Урал.

Перша черга депортування «куркулів» з України, яка була підготовлена ОДПУ 10 лютого 1930 р., набула таких даних: 20 000 сімей, 100 000 людей, 57 ешелонів, виселення на Крайню Північ, закінчення операції 15 квітня 1930 р.²² У районах округів Поділля перша черга виселення мала закінчитися до 1 квітня 1930 р.²³

Всі райони Поділля (Вінницького, Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського, Проскурівського і Тульчинського округів) були віднесені більшовицькою владою до районів суцільної колективізації, у яких стовідсоткова колективізація планувалася у найкоротший термін, практично протягом одного року, а у зв'язку з цим і акція з «ліквідації куркуля як класу» в подільських районах проводилася нагально та жорстоко, її зазнало кожне село.

Підтверджує такий висновок значний масив архівних джерел Державного архіву Вінницької області, причому, документи відтворюють перебіг злочинного розкуркулення майже всіх районів Поділля, зокрема, у Вінницькому районі перша хвиля масового розкуркулення розпочалася 26 лютого 1930 року.²⁴

Тільки протягом кількох днів, наприкінці лютого 1930 р., у Вінницькому районі в 39-ти населених пунктах (всього на той час до складу району входило 55 сіл)²⁵ було розкуркулено 231 селянське господарство з 303 господарств, які було заплановано розкуркулити протягом лютого-березня 1930 р.²⁶, що становить близько 80%.

На кожне розкуркулене господарство членами комісії із розкуркулення складався акт, у якому фіксувалися будівлі, майно та реманент господарства з підрахуванням загальної грошової суми. Даний акт завірявся підписами членів комісії та підписом розкуркуленого господаря власності (як правило, розкуркулені селяни відмовлялися ставити свій підпис).

Усі розкуркулені одноосібники протягом 24-х годин змушені були звільнити своє помешкання разом з сім'єю. На розкуркулені сім'ї подолян 1-ї та 2-ї категорій очікував концтабір або виселення за межі України, сім'ям 3-ї категорії, які залишались на проживання у межах свого району, влада виділяла найгіршу землю⁸⁶ і житло бідноти, котра переселялася в будинки розкуркулених.²⁷

Розкуркулені селяни села Стадниця Вінницького району двічі подавали заяви до районної трійки з розкуркулення про повернення їм майна, але і в березні, і в серпні 1930 р. отримали відповідь – відмовити.³⁰

Відмова районних керівників більшовицької влади розкуркуленим селянам, яких віднесли до 3-ї категорії, ще раз засвідчує небажання місцевої партійної номенклатури реагувати позитивно на несправедливість у селах районів Поділля. Це пояснюється насамперед політичними мотивами, адже розкуркуленню підлягали передусім ті селянські господарства, які були віднесені до «ворогів» більшовицької влади. Так серед причин розкуркулення селянських господарств села Янів Вінницького округу зазначені: «Козодой Максим... – противник заходів радянської влади, Зикін Оксентій... – учасник повстання 1919р., Макошин Іван... – антирадянський елемент, Бондар Олекса... – вороже ставиться до всіх заходів, які проводяться на селі...».³¹

Стосовно розподілу в подільських селах розкуркулених господарств на 2-у і 3-ю категорії, то в основному все залежало від особистого ставлення місцевих «експропріаторів» до конкретної селянської родини. Наприклад, у селі Великий Чернятин Калинівського району один з рідних братів –

.....
Паламарчук Антон Йосипович був віднесений комісією з розкуркулення до 2-ї категорії: виселення на Крайню Північ, мав 5,5 десятин землі (платив податок у розмірі 148 крб.). Його брат – Паламарчук Трохим Йосипович – до 3-ї категорії, мав у власності 12 десятин землі (платив податок у розмірі 180 крб.).³²

Для розкуркулених селян 3-ї категорії влада визначила певні норми прожиткового мінімуму й категорично вимагала їх дотримання, зокрема, у матеріалах Вінницького та Тульчинського окрвиконкомів йдеться: «Цілком таємно. Про землевпорядкування... Відвести на найдалших і непридатних землях – землі для куркульських господарств...»,³³ «... з худоби та птиці: 2-3 курки, одне поросля...».³⁴

Щодо сільськогосподарського реманенту, то для розкуркулених 3-ї категорії Тульчинський окружком КП(б)У ще в лютому 1930 р. визначив такі норми: «... Для тих, що не підлягають виселенню за межі округи, а поселяються в спеціальних виселках... залишити реманент за такими нормами на 3-4 господарства: 6-8 га рільної землі, одного коня, один плуг, один лущільник, одну борону, один культиватор, одного воза та сани. Продуктивного скота не давати... Куркулям надаються якісь інші приміщення, будинки бідняків в порядку переселення... При розкуркуленні – хліб та посівматеріал залишати за мінімальними нормами на їдока...».³⁵

Подальша доля розкуркулених селян-одноосібників 3-ї категорії була не кращою від розкуркулених інших категорій, хоч ці сім'ї проживали на рідних теренах. Чоловіків – голів сімей, як правило, заарештовували і тримали певний час в місцевих «бупрах», щоб пізніше визначитись з районом виселення, а сім'ї виганяли з власних осель.³⁶

Прикладом вищевикладених висновків може слугувати інформація, яка відклалася у скарзі до Голови ВУЦВК Г.І. Петровського, розкуркуленого селянина А. Антохова з с.Крупина Хмільницького району Вінницької округи, а саме: «22 лютого мене заарештували і посадили у Вінницький Бупр. Вини за собою я не відчуваю. Після мого арешту мою жінку вигнали з хати як куркульку. Але я під розкуркулення не підлягаю, бо я вважаюся як середняк. До революції землі у мене не було і я був батраком, ходив по чужих роботах. Коли мені надали землю, я весь час працював коло свого господарства. Тепер мав 1 коняку, 2-є малих лошат, 1 корову, 2 вівці, хату, клуню, 1 сарай, машин у мене ніяких не було. Продподатку платив 30 крб. з копійками, маю сім'ю ... душ. Посадили в Бупр мене і забрали дома все по неправді, так як я мав з ними, тоєсть з головою сільради та сільКНС, особисті рахунки. Прошу, як батька України, бути батьком мені і моїй сім'ї, що страждає на чужім селі без хліба, повернути мою сім'ю у хату і дати можливість жити. 29 травня 1930 р. Прохач Антохов.»³⁷

Для таких «куркулів», як Антохов, Політбюро ЦК КП(б)У постановою від 11 серпня 1930 р. визначило і крайні строки виселення «куркулів» 3-ї категорії з осель на висілки – «...до закінчення осіннього сіву 1930 р...».³⁸

«Куркулі» усіх 3-х категорій були позбавлені і виборчих прав (перебували поза законом)³⁹, влада ставилася до них, як до прокажених, нещадно переслідуючи та відбираючи результати їхньої праці, навіть найматися на роботу їм було категорично заборонено. Так у липневій 1930 р. директиві ЦК КП(б)У, з грифом «Цілком таємно», констатувалося: «Є випадки, коли розкуркулені використовуються на роботах в колгоспах та радгоспах як наймана робоча сила... Політбюро пропонує ні в якому разі не допускати використання куркулів за яких би то не було умов».⁴⁰

Місцеві «експропріатори» і приїжджі «двадцятип'ятитисячники» ще й безжалісно знущались над селянами, адже для них селянство було «класовим ворогом». Так голова Червоножовтневої сільради Ф. Нечаєв «вечорами у нетверезому стані викликав у сільраду жінок, гвалтував їх, попереджаючи, що за розголошення вишле на північ як куркульку разом із сім'єю».⁴¹ Тільки в одному Могилів-Подільському окрузі, за насильство над селянами в лютому-березні 1930 р., було притягнуто до відповідальності партійною контрольною комісією 31 комуніста, з них: 4-х виключили з партії, 10 – зняли з роботи, 10 – віддали до суду, 7 – дістали різні партстягнення.⁴² Але, в переважній більшості випадків, насильство та знущання над селянами, в ході акції «розкуркулення», залишалися безкарними.

Про свавілля більшовиків -»двадцятип'ятитисячників» та комсомольців в українських селах йдеться і в таємному березневому 1930 р. листі ЦК КП(б)У «До всіх окружкомів та райкомів КП(б)У», зокрема: «Тов. Баліцький, який сам об'їхав округи, де були волинки, про Шепетівку пише ось що..., брудні вчинки робітників, які збирали посівний матеріал, практикуючи при цьому майже поголівні труси уночі у селян, самочинне розкуркулення, що зачепило середняків. За директивою окружкому комсомолу, комсомольці повинні були «обійти всі до одного будинки на терені вашого осередку, обдивившись дахи, хліви та хати і запаси тих предметів, які лежать там без всякої

.....
здатности забрати», з чого виникла нечувана зненависть до комсомольців..., комсомольці обходили двори, збирали «експорт», стріляли по дворах собак, причому, як пише у своєму запізнілому листі окружком партії, «є випадки поранення людей і домашньої худоби та ін.».⁴³

Ганебно проявили себе прислані робітничі бригади і у Вінницькому окрузі Поділля. Так у «Додаткових матеріалах щодо проведення розкуркулення у Турбівському районі» читаємо: «... В селі Л. Лосіївка у розкуркуленого куркуля забрали...шовкову хустку та спідницю, в Прилуцьких хуторах у розкуркуленого забрана бритва, подушки та інше... Робітничій бригаді, яка працює в цих селах, винесено догану... Одночасно сповіщаємо ОПК, що робітнича бригада, яка прибула з Луганська..., систематично пиячить. З виявленням нових матеріалів про наслідки розкуркулення буде сповіщено додатково».⁴⁴

Відображення сваволі на селі було б неповним, якщо не згадати про те, що масштабні «стратегічні» кампанії розкуркулення, вислання та примусової колективізації в українському селі доповнювались іншими, так би мовити, супутніми, кампаніями: закриттям явочним порядком церков та арештами священників; «мобілізацією посівного матеріалу» – черговим визискуванням хлібних ресурсів з села шляхом обшуків та реквізицій; збором утильсировини – від масового зняття і здачі «на утиль» могильних надгробків, хрестів та церковних дзвонів до створення «спецзагонів», що відстрілювали собак і котів по дворах господарів або ж обрізали хвости і гриви в коней (увійшовши в азарт, актив с. Новополонське Шепетівської округи цілком серйозно пропонував для виконання спущеного згори плану остригти волосся всім жінкам і бороди чоловікам).⁴⁵

Отже, на початку 1930 р. більшовицька влада цілою низкою партійних постанов та наказів ОДПУ прирекла кращу частину українського селянства на знищення, організувавши державний терор проти селян-одноосібників, селян з національною самосвідомістю та власною гідністю. Виконавцями злочину постали, як загони ДПУ, більшовицький партактив і комсомол, так і численні робітничі бригади «двадцятип'ятитисячників» та сільська біднота, заохочена майном розкуркулених. В українському селі запанувало насилля та голод, на довгі роки були втрачені християнська мораль та добропорядність, змінилася ментальність українства.

Всього протягом 1930-1933 рр. більшовицька влада розкуркулила в Україні понад 200 тисяч селянських родин (кілька мільйонів осіб)⁴⁶. Ще в 1927 р. Центральне статистичне управління УСРР засвідчило, що в Україні, за соціально-економічними ознаками, нараховується 204,5 тисяч «куркульських» селянських господарств.⁴⁷ Приблизно такі ж дані, стосовно кількості розкуркулених, були оприлюднені в резолюції 12 з'їзду КПУ в 1934р.⁴⁸

На Поділлі аналітичні дослідження дають змогу встановити кількість розкуркулених у 1930-1933 рр.- понад 30 тисяч сімей. Дана кількість розкуркулених подільських селян (Вінницького, Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського, Проскурівського, Тульчинського округів) визначається із загального їхнього числа – 659 тис. селянських господарств та кількості розкуркулених – до 5 %.⁴⁹

Загальна кількість виселених селянських сімей за межі України сьогодні трактується неоднозначно. У директивній телеграмі секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора від 24 січня 1930 р. зазначено, що 60 000 українських родин необхідно виселити з України в найкоротший термін.⁵⁰

Архівні джерела органів ДПУ, які оприлюднені на сьогодні, дають змогу констатувати, що тільки протягом 1930-1931 рр. було депортовано з України біля 55 тисяч селянських родин.⁵¹ Відсутні точні дані ДПУ про депортації селянства з України в наступних роках, але є відомості про те, що тільки у 1933 році з українських колгоспів було «вичищено» біля 200 тисяч «куркулів»⁵², частина з них, безперечно, поповнила кількість висланих раніше на Крайню Північ, Сибір, Урал, Казахстан.

Науковці Інституту історії НАН України в праці «Голод 1932-1933 років в Україні» подають дані про 70 тисяч депортованих українських сімей у 1930р.⁵³ та інформацію про те, що протягом 1930-1931 рр. в Україні «зникло 282 тис. селянських дворів».⁵⁴

В аналітичній довідці інформаційної групи НКЗС УСРР «Про попередні економічні наслідки від розкуркулення при суцільній колективізації» від 21 травня 1930 р., з грифом «Не підлягає розголошенню», зазначена кількість - «93 тис. таких господарств».⁵⁵

На думку автора цієї праці, в 1930-1933 рр. більшовики депортували з України понад 100 тисяч селянських родин, не менше 50 % всіх розкуркулених селянських господарств. Такий висновок підтверджує більшість архівних джерел сільських рад, райвиконкомів, а також доповідні окружних відділів ДПУ, в яких подана інформація стосовно відсотків депортованого селянства із загальної кількості розкуркулених. Так з Янушпільського району (сучасна Житомирщина) до січня 1931 р. було вислано за межі України 149 сімей з 239 розкуркулених.⁵⁶ Подібна ситуація склалася і в більшості

.....
регіонів Поділля, зокрема у Вінницькому окрузі, де протягом січня-березня 1930 р. з розкуркулених 2 538 селянських родин було вислано з України – 1 457 родин.⁵⁷

Отже, посилаючись на вищеподані джерела, можна зробити висновок, що на Поділлі було депортовано протягом 1930-1933 рр. понад 15 тисяч селянських родин (з понад 30 тис. розкуркулених).

Але більшовицький режим та його вождів навіть мільйонні жертви не надто турбували. Так Й. Сталін у розмові з У. Черчілем зізнався, що довелося пожертвувати протягом чотирьох років десятима мільйонами селян у справі колективізації, а на запитання, що сталося з куркулями, відповів: «Деяким з них дали землю для індивідуального обробітку в Томській області, або в Іркутській, або ще далі на північ, проте основна частина була дуже непопулярна, і їх знищили власні наймити».⁵⁸

Важливо зазначити, що для більшості «куркульських» сімей, які мали бути виселені у віддалені північні райони країни взимку 1930 р., можливостей доїхати до місця виселення було не так вже й багато, у зв'язку з «мінімальними продовольчими запасами», виділеним невеличким грошовим коштом та відсутністю теплої одежі. Про це повідомляв начальник Могилів-Подільського окружного відділу ДПУ Чирський у березневій 1930 р. доповідній секретарю окружному КП(б)У, акцентуючи: «... Сім'ї висланих повинні бути забезпечені теплою одежою, продовольством на два місяці і найнеобхіднішим інструментом, як-от: сокири, вила, лопати тощо. Просимо дати на місця відповідну директиву з цього питання, тому що є випадки, коли в ході розкуркулення... відбирається одежа, продовольство і вище- вказані інструменти...».⁵⁹

А залізничник ст. Козятин Галяс, який відправляв ешелони з «куркульськими сім'ями» взимку 1930р., гірко констатував: «Радянська влада своїми заходами загубила найкращих селян-хліборобів, даних людей назвали куркулями і вивезли на явну загибель. Подивіться, який плач стоїть по селах, забирають маленьких дітей та жінок, цих куркулів, і везуть також на смерть, ці невинні діти загинуть, адже вони босі та голі, що робиться, немає ніякої можливості утриматися від сліз. Плакати потрібно, і все це необхідно занести в історію людського життя, що витворяла Радвлада над селянством».⁶⁰

Для селян-«куркулів» окупаційна влада готувала ще другий і третій періоди масового розкуркулення та виселень-депортацій: осінь 1930 р. – літо 1931р.⁶¹ та 1933р.⁶², адже сталінський режим вимагав від місцевих виконавців розкуркулити до 5 % селянських господарств.⁶³

На недепортованих «куркулів», як і на колгоспників, очікував попереду й нищівний голодомор 1932-1933 рр.

На думку автора публікації, сам процес розкуркулення на місцях взагалі мав характер перманентного протягом 30-х років ХХ ст., а кількість розкуркулених селян в той чи інший період цілковито залежала від масштабів опору селянства примусовій колективізації та активності антирадянських виступів. Постанова ЦК ВКП(б) «Про припинення масових селянських виселень»⁶⁴, хоч і була прийнята в травні 1933 р. (в Україні вже лютував голодомор), не скасовувала локального розкуркулення й виселення противників більшовизму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки / Відп. ред. В.М. Литвин. – К., 2003. – 888 с.;
2. Васильєв В.Ю, Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929-березень 1930 рр.). – Вінниця, 1997. – 536 с.;
3. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К., 2007. – 604 с.;
4. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 140 с.;
5. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940: В 2 кн. Кн.1. / Отв. ред. Н.Н. Покровский. – М., 2005. – 912 с.;
6. Там само. – С. 13.;
7. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1970). – К., 1980. – Т. 4. – С. 366-369;
8. Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. Т. 2. / Отв. ред. Л. Денисова. – М., 2001. – С. 104;
9. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). - Ф.П-29, Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 151-153;
10. Там само. - Арк. 67-70;
11. Там само. - Арк. 70;
12. Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание... Т. 2. – С. 127;
13. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині... – С. 64;
14. ДАВО. - Ф. П-33. - Оп. 1. - Спр. 563.- Арк. 27;
15. Державний архів Російської Федерації (далі - ДАРФ). - Ф. 9414. - Оп. 1. - Спр. 1944. - Арк. 17-25;
16. ДАВО. - Ф. П-31. - Оп. 1. - Спр. 559. - Арк. 53, 62;
17. ДАВО.- Ф. П-39. - Оп.1. - Спр. 73. - Арк. 10;
18. Там само. – Арк.13-15;
19. Там само. – Арк. 15;
20. Там само. - Арк. 8;
21. ДАВО. - Ф. П-39. - Оп. 1. - Спр. 79. - Арк. 1;
22. Политбюро и крестьянство: высылка и спецпоселение... Кн. 1. – С. 86-88;
23. ДАВО. – Ф.П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 141;
24. ДАВО. - Ф.Р-236. - Оп. 2. – Спр. 267. - Арк. 450;
25. ДАВО. - Ф.П-42. - Оп. 1. - Спр.136. - Арк. 68, 694;
26. ДАВО. - Ф.Р-997. - Оп. 3. - Спр. 20. - Арк.1;
27. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 96;
28. ДАВО. - Ф.Р-236. - Оп. 2. - Спр. 267. - Арк. 14;
29. Там само.- Арк.10-16;
30. ДАВО. - Ф.Р-236. - Оп. 2. - Спр. 273. - Арк. 5, 36, 39;
31. ДАВО. - Ф.Р-997. - Оп. 3. - Спр. 20. - Арк. 183;
32. Там само. – Арк. 184;
33. ДАВО. - Ф.П-39. - Оп. 1. - Спр. 99. - Арк. 8;
34. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп. 1.

.....

- Спр. 577. - Арк. 96; 35. ДАВО. - Ф.П-39. - Оп. 1. - Спр. 73. - Арк.17; 36. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). - Ф. 1. - Оп. 6. - Спр. 178. - Арк. 168; 37. Там само; 38. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 220; 39. ДАВО. - Ф.Р-997. - Оп. 3. - Спр. 20. - Арк. 265; 40. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп.1. - Спр. 577. - Арк. 214; 41. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 363; 42. Центральний державний архів громадських об'єднань України. - Ф. 539. - Оп. 8. - Спр. 1329. - Арк. 132; 43. ДАВО. – Ф.П-29. – О.п.1. - Спр. 577. - Арк. 165, 166; 44. Там само. – Спр. 575. - Арк. 46; 45. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 412; 46. Там само. – С. 365; 47. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. / Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 363; 48. Гальчак С.Д. Передумови та причини голодомору 1932-1933 рр.на Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 20; 49. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині... – С. 64; 50. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп. 1. – Спр. 577. - Арк. 152; 51. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВС... – С. 76; 52. Там само. – С. 54; 53. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 364; 54. Там само. – С. 365; 55. ЦДАВО. - Ф. 27. - Оп. 11. - Спр. 68. - Арк. 77-79; 56. Там само. – Спр. 543. - Арк. 63; 57. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп. 1. - Спр. 609. - Арк. 33; 58. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 385; 59. ДАВО. - Ф.П-31. - Оп. 1. - Спр. 559. - Арк. 55; 60. ДАВО. - Ф.П-714. - Оп. 1. - Спр. 83. - Арк. 133; 61. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині... – С. 93; 62. Политбюро и крестьянство: высылка и спецпоселение... - Кн.1. – С. 19, 25; 63. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание... – Т. 2. – С. 126, 146; 64. Там само. – Т. 3. – С. 746.

І.В. Мазило

ВІДБУДОВА ЗАЛІЗНИЧНОЇ МЕРЕЖІ У 1943-1945 РР. ЯК ЗАСОБУ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ

Представники історичної науки стверджують: «Важливим наслідком Другої світової війни стало об'єднання українських земель»¹, де «... Кожен регіон має свої історичні, культурні, мовні, етнічні і релігійні особливості»². З упевненістю можна стверджувати: «Реальним механізмом такого об'єднання стали відбудовані у 1943-45 рр. залізничні дороги. Тодішнє керівництво використовувало шляхи як для найповнішого забезпечення фронту, так і зміцнення позицій держави.

Наприкінці 90-х років минулого і початку ХХІ сторіччя вийшли з друку книги, присвячені історії окремих залізниць й транспортної галузі України, в яких проілюстровано об'єднаний потенціал залізниць.³ У Києві у 2005 р. вийшов друком збірник наукових статей - «Україна соборна»⁴, а в 2007 р. в Луганську - збірник наукових праць – «Стосунки сходу та заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності»⁵, на сторінках яких здійснено пошук механізмів об'єднання регіонів України в минулому й сьогодні.

На масштабність завдань, які одночасно довелося вирішувати працівникам транспортної галузі колишнього СРСР й особливо залізничникам України, акцентували увагу як українські історики⁶, так і учасники тих подій. Колишній начальник Центрального управління військових сполучень, а з 1944 р. Нарком шляхів І.В.Ковальов констатував: «Відношення шляхів сполучення мало стратегічний характер, загальнодержавний масштаб»⁷. Ось чому ДКО 3 січня 1942 р. прийняв спеціальну постанову «Про відношення залізничного транспорту», в якій наголошувалося, що ці підприємства і їхня відбудова є важливим стратегічним завданням»⁸. Вдруге ДКО прийняв постанову 25 травня 1943 р. «Про відбудову залізничних доріг у визволених районах».⁹

18-20 грудня 1942 р. війська Південно-Західного фронту визволили північно-східні райони Ворошиловградської (нині Луганської) області.¹⁰

Великим був масштаб руйнувань фашистами транспортної мережі України, зокрема Донбасу. Як відзначили автори видань, присвячених історії залізничного транспорту, і як свідчать архівні джерела, при відході групи армій «Південь» в районі Донбасу зруйнували 8 тис. км. шляхів, 1 500 мостів, 7 локомотивних депо, 38 вагонних і вагоноремонтних пунктів, 400 вокзалів й станційних приміщень ... загальна сума збитків становила 70% вартості основних фондів.¹¹

Вкрай необхідні першочергові відбудовчі роботи першої половини 1943 р. були здійснені в межах Ворошиловградської області, в другому півріччі – на території інших областей Лівобережжя. На початку березня 1943 р. радянські війська у межах Ворошиловградської області звільнили 40 мостів і залізничних станцій, а також Північно-Східні райони Сталінської (нині Донецької) області. За 50 днів залізничники разом з місцевим населенням на Північно-Донецькій магістралі відбудували 700 км. головних шляхів, мостові переходи, лінії зв'язку. З початку вигнання німецьких військ і до вересня 1943 р. в межах Ворошиловградської області відновили 1140,1 км. Рейкових магістралей, 6 великих мостів, 21 середній міст, 68 малих мостів, 800 стрілочних переводів.¹²

Потрібно врахувати, що водні артерії перетинали територію республіки з півночі на південь. Річковий транспорт не можливо було залучити як до військових, так і народногосподарських